

יש בכלל מאתיים מנה – האומנם?

אסף בראון

הגמרא במסכת בבא קמא (עג ע"ב – עד ע"ב) דנה בשאלה האם הכחשה תחילת הזמה או לא. רבא סובר שהכחשה תחילת הזמה היא אלא שלא נגמרה (לשון הגמ'), ואילו אב"י סובר שהכחשה לאו תחילת הזמה¹.

כראיה לשיטתו מביא רבא ברייתא מן התוספתא במכות², וטוען שחייבים להעמיד אותה במקרה שבו באו כת ראשונה של עדים, ובאה כת שניה שהכחישה את עדותם, ולבסוף הזמה הכת השניה. רש"י מסביר³ שעצם האפשרות שתהיה הזמה לאחר הכחשה, גם מחייבת שהכחשה תחילת הזמה. מכיוון שהכחשה פוסלת את העדות, ולכאורה לאחר שהעדות נפסלה אי אפשר יותר להזימה, כי אין את מה להזים, אלא אם כן אומרים שהכחשה תחילת הזמה.

התוספתא שהובאה כראיה לשיטתו של רבא, דנה בעדות על אדון שהוציא לעבדו את עינו ואת שינו. לפי ההעמדה של רבא המחלוקת בין העדים היא על סדר פגיעת האדון בעבדו. בתחילה, הגיעה כת ראשונה שאמרה שהאדון הפיל את שן העבד ולאחר מכן סימא את עינו, ולכן העבד משוחרר כבר מרגע הוצאת השן, והאדון חייב לשלם לו את דמי עינו, היקרים יותר. הכת השניה מכחישה את עדות זו, וטוענת שקודם סימא האדון את עינו, ואחר כך הפיל את שינו, ולכן חייב לו דמי שן בלבד. הכת השלישית הזימה את הכת השנייה, וחייבה אותה לשלם לעבד את הכסף את דמי עינו⁴. והנה לנו דוגמא לעדים שהוכחו ולבסוף הזמו ולכן הכחשה תחילת הזמה.

אולם הגמרא מקשה על העמדה זו וטוענת שאי אפשר לדייק מתחילת הברייתא⁵ שהכחשה תחילת הזמה, מכיוון שאין כאן באמת הכחשה והזמה על אותה הכת. בפועל, רק הכת הראשונה הוכחה על ידי הכת השנייה, ואילו הכת השנייה לא הוכחה על ידי הראשונה. לכן, כאשר הכת השלישית מזימה את השנייה, היא לא מזימה כת מוכחשת ואין כאן הזמה לאחר הכחשה. וזו לשון הגמרא:

אמר רב אחא בריה דרב איקא לרב אשי דוקיא דרבא מהיכא? אילימא מרישא, רישא מי קא מתכחישי מציעאי? כיוון דאי לא מתזמי, סהדותא כוותיהו קא קיימא, דדינא כוותיהו פסקינן דיש בכלל מאתיים מנה, הלכך קמאי הוא דקא מתכחישי, מציעאי לא מתכחישי מדי⁶.

הכלל 'יש בכלל מאתיים מנה' (להלן 'יבמ"מ') מופיע במסכת סנהדרין (לא). במקרה בו כת עדים אחת מעידה שפלוגי חייב מנה לחבירו וכת שנייה מעידה שהוא חייב מאתיים. הדין הוא שחייב לשלם מנה מכיוון ש'יש בכלל מאתיים מנה'.

¹ כך יוצא מן הסוגיא.

² פרק א' הלכה ג'.

³ בד"ה ש"מ הכחשה תחילת הזמה היא.

⁴ המאירי מבאר, שכוונת הגמרא ב'דמי עינו' היא להפרש שבין דמי עינו לדמי שינו, כיוון שזה הכסף שרצו להפסידו.

⁵ לבסוף מגיעה הגמרא שהדיוק של רבא הוא דווקא מסוף הברייתא.

⁶ רב אחא בריה דרב איקא הקשה לרב אשי: דיוקו של רבא, מהיכן הוא? אם תאמר שדיוק זה הוא מתחילת הברייתא, אין דבר זה מניח את הדעת, שהרי אין העדים השניים מוכחשים כלל. כיוון שאם לא היו מוזמים, היינו פסוקים את הדין על פיהם, על פי הכלל של 'בכלל מאתיים מנה', הרי שאין הם קוריים מוכחשים. לכן הראשונים הם המוכחשים ולא השניים. (ואין לדייק מכאן שהכחשה תחילת הזמה!)

וכאן נשאלת השאלה: איך בכלל ניתן להחיל את דין יבמ"מ על המקרה שלנו? קיימות לכאורה שתי סברות פשוטות להסביר דין זה:⁷

א. העדים מסכימים על המנה הראשון, וחולקים רק על המנה השני, ולפיכך **ההכחשה לא חלה על המנה הראשון!** כמו שפירש רש"י שם: "שניהם מעידים על מנה ובאותו מנה אין מכחישין זה את זה".

ב. אין בכלל סתירה בדבריהם, כיוון שיש אפשרות ששתי הכתות דוברות אמת! (כאשר באמת הנאשם חייב מאתיים) ולכן **כל ההכחשה, לאו שמיה הכחשה!**

בכל אופן, שתי סברות אלו לא עובדות במקרה דנן. העדים שאמרו קודם עין ולאחר מכן שן, לא מסכימים עם העדים שאמרו קודם שן ואחר כך עין על שום דבר במציאות, וגם אין שום אפשרות ששתי הכתות דוברות אמת.

עוד יש לתמוה, היכן ראינו מצב מוזר כזה שבו רק כת אחת מכחישה את השנייה בעוד השנייה אינה מכחישה את הראשונה? הכחשה מעצם הגדרתה הינה סתירה בין שתי עדויות⁸ וסתירה אינה יכולה להיות חד צדדית! בנוסף לכך, מגמרתנו משמע שכת נחשבת 'לא מוכחשת' כאשר פוסקים את הדין על פיה. אם כן כיצד קיים מצב של 'שתי כתות המכחישות זו את זו'⁹? הרי לא ידוע לנו על מקרה של הכחשה שבו הדין לא נפסק לפי אחת הכתות!¹⁰

בניסיון לתת מענה לשאלות אלו, נציג תחילה שלוש אפשרויות להבנת הגישה בה נוקט בית הדין בקבעו את פסק הדין:

א. **בירור המציאות** – חתירה לקבלת תמונה מדויקת של האירוע. במקרה של ספק, ימנע בית דין מלהכריע.

ב. **הכרעה ע"פ המוסר וההגינות** – ניסיון להגיע לפתרון ההוגן ביותר על סמך הנתונים הקיימים.

ג. **התחשבות רק במשמעות המשפטית** – ב"ד בורר מתוך המידע שברשותו את השלכותיו ההלכתיות בלבד, ומכאן ואילך מעבד אותם ומגיע להכרעה מבלי להתחשב במציאות העובדתית.

על פי שלוש ההבנות הללו, ננסה להבין מחדש את מהותו של דין יבמ"מ ולתרץ את שאלתנו הראשונה:

א. **יש הרחבה של דין יבמ"מ** – אם נגיד שביה"ד מנסה לברר את המציאות (אפשרות א') נצטרך לומר שעצם השחרור הוא מנה (שהרי ברור לנו שישנה מציאות של עבד משוחרר) ועצם התשלומין הם המאתיים (החלק המעורפל של המציאות). כלומר בכלל שחרור + תשלומין יש שחרור.

⁷ כפי שמשמע מפשט הלשון וכן מהסוגיא בסנהדרין.

⁸ כפי שהגדיר הרמב"ם: "ההכחשה בעדות עצמה, זאת אומרת היה הדבר הזה וזאת אומרת לא היה הדבר הזה או יבא מכלל דבריה שלא היה" (הלכות עדות, י"ח, ב')

⁹ כמו שמופיע במקומות רבים בש"ס כגון, יבמות דף קטז: בבא בתרא לא: ובשבועות מז:

¹⁰ לדוגמא: כת אחת אומרת הרג וכת שנייה אומרת לא הרג פוסקים את הדין ע"פ הכת שאומרת לא הרג, וזהו מקרה קלאסי של הכחשה!

ב. **כלל מוסרי** - אם אומרים שביה"ד מכריע לפי ההגנות (אפשרות ב'), נטען שבכללים משפטיים יבשים אולי היינו צריכים לפטור את האדון לגמרי, אבל דבר זה איננו הוגן כלפי העבד, שהרי ארבע עדים מעידים שמגיע לו לפחות שחרור ודמי שן.¹¹

ג. **תוצאת עדותם** - אם נניח שביה"ד מתחשב רק במשמעות המשפטית של העדות (אפשרות ג') סוף סוף כת אחת חייבה אותו מאתיים וכת שנייה מנה, ולכן יבמ"מ. עמדה מעין זו מציג בעל המאור בפירושו לבבא קמא כח: "ומעיקרא הוה סבר למימר יש שן בכלל עין לא אמרי' וקמ"ל השתא כיון דסוף סוף תשלומין הוא דמחייב אמרי' יש בכלל מאתים מנה ועוד דכל עדות המתחלקת בשני כתי עדים תופשין את המועט שבהן."

שלוש הבנות אלו נראות קשות הן מצד עצמן והן מצד סוגיית שמן ויין המופיעה בסנהדרין לא. בהמשך לדין העוסק ב'בכלל מאתיים מנה', הביאה הגמרא מקרה שבו עד אחד העיד שחייב שמן ועד אחד העיד שחייב יין. במקרה כזה עדותן מצטרפת רק אם העידו על דמי יין ודמי שמן, אולם אם העידו על יין ושמן עצמם, כיוון שהעידו על 'מינים שונים'¹² אין אנו אומרים יבמ"מ.

אחד אומר חבית של יין ואחד אומר חבית של שמן... דאמר רבי שמעון [בן אלעזר] היכא דיש בכלל מאתים מנה, כי האי גוונא מי אמר?! לא צריכא, לדמי.

(א) אפשר אמנם לומר שעצם השחרור הוא המנה, ולכן יש כאן בכלל מאתיים (שחרור + תשלומין) מנה (שחרור). אבל אז עדיין קשה, כיון שבגמרא אנו אומרים שהאדון גם צריך להביא לעבד דמי שן, ויוצא שמלבד השחרור, שהוא המנה המוסכם והברור, יש עוד דבר שהאדון משלם לעבד. ואי אפשר לומר שיש כאן בכלל מאתיים מנה בתוך בכלל מאתיים מנה, משום שהבכלל מאתיים מנה הפנימי דומה ליין ושמן, בו שני העדים מכחישים זה את זה בשני מינים, ואין לנו כל אפשרות לברר את המציאות.

(ב) הניסיון לתלות את פסק הדין בשיקול מוסרי, קשה ממקרים רבים בש"ס שבהם אנו רואים שבית דין אינו חושש להגיע לפסקים אבסורדיים. עוד יותר קשה הדבר מלשון הגמרא, שדיברה על כלל משפטי ולא הזכירה שום שיקול מוסרי. מלבד זאת, קשה גם משמן ויין בהם וויתרנו על השיקול המוסרי בשביל כללי המשפט.¹³

(ג) - סוגיא זו סותרת את הסברה הראשונה שהעלנו בשני מישורים - אם אנו אומרים ששמן ויין הם מינים שונים, ולכן לא אומרים במקרה זה יבמ"מ, הדעת נותנת שכך גם נצטרך לומר בסוגייתנו. מלבד זאת, בסוגיא של שמן ויין ישנה הכחשה הדדית (כלשון רש"י¹⁴), בעוד בסוגייתנו אומרים במפורש 'מי קא מתכחשי מיצעאי'. על כן שוב לא מובן מדוע הגמרא בסוגייתנו אומרת שבכלל מאתיים מנה, הרי במה זה שונה משמן ויין?!

בנקודה זו אפשר לפנות לשני כיוונים.

בכיוון הראשון, אפשר לקבל את התירוץ השלישי שהצגנו, ולחלק בין דין שן ועין המדבר בהכחשת שתי כתות עדים, לדין יין ושמן המדבר על הצטרפות לעדות אחת שבה כל סתירה בין העדים פוסלת את העדות ומעמידה את העדים כשקרנים. אולם אם נמשיך בכיוון זה נאלץ לקבל את ההנחה שבית דין פועל בלי קשר לעדות עצמה ופוסק רק על סמך הדינים הנובעים מדברי העדים. מלבד זאת, תירוץ זה נראה דחוק מהקושיא השנייה שהקשינו לעיל.

¹¹ אפשר לראות כאן 'קל וחומר מוסרי' (אע"פ שאולי איננו עובד בכלים משפטיים), מכת עדים אחת. ומה כת עדים אחת שהעידה שהאדון חייב דמי שן, האדון יחוייב דמי שן, אם באו שתי כתות עדים והעידו שהאדון חייב לפחות דמי שן, לא ק"ו שמגיע לעבד לקבל דמי שן?

¹² דתרי מיני נינהו וכולי הא מכחשי הדדי מי אמר (לשון רש"י בד"ה כי האי גוונא).

¹³ אמנם את קושיא זו ניתן לתרץ בחילוק שבין עד ועד שאינם מצטרפים מחשש להיותם שקרנים לבין שני כתות עדים המכחישות זו את זו וכדלהלן.

¹⁴ ראה לעיל הערה 12.

לכן ננסה ללכת בכיוון שונה, ולהשתמש בתירוץ שמביא הר"ן בפירושו על הרי"ף במסכת שבועות דף ל: (בדפי הרי"ף):

"מלוה ולוה ושתי שטרות... ואי אתה יכול לפסול את שתיהן ולא להכשיר את שתיהן הלכך שטר הקטן שבהן גובה הימנו והגדול יפסיד לפי שאמר לו זו היא הפסולה דמספקא לא מפקינן מיניה ממונא אבל ממה נפשך הקטן גובה דיש בכלל מאתים מנה."

הר"ן מבין שפירוש יבמ"מ הוא 'ממה נפשך' (לפחות בהקשר בו הוא נאמר במסכת שבועות). פירוש – כאשר שתי כתות עדים מכחישות זו את זו, הבעיה שלנו היא שאיננו יודעים למי מהן להאמין. אולם אם הם מסכימים על גובה תשלום מסוים, אפשר להגיד: ממה נפשך, בין אם נאמין לכת זו ובין אם נאמין לכת זו, נמצא שהנאשם חייב לשלם את הסכום המינימלי.

עכשיו מובן למה אין להקשות מהמקרה של שמן ויין. כפי שכותב הנתיות משפט על השולחן ערוך:¹⁵

"כיון שנצטרפו ביחד והכחישו עצמן בחקירות, נתבטלה עדותן של כולם... אבל אם לא נצטרפו ביחד להעיד... וכן כשמכחישין עצמן וכל אחד אומר על הזמן שהעיד השני עמו היה המלוה, או בשנים נגד שנים, חייב לשלם הלואה אחת ממה נפשך. וכן באחד נגד שנים, אחד במקום שנים לאו כלום הוא. ולא קשה שוב מהא דבבא קמא דף (ע"ד) [ע"ג ע"ב], דשם לא נצטרפו יחד לא בראיה ולא בהגדה."

במילים אחרות, בסנהדרין אין אפשרות לומר את 'ממה נפשך' כיוון שמדובר במקרה של הצטרפות, וכל עד בפני עצמו לא שווה כלום. לעומת זאת בבא קמא אפשר להגיד 'ממה נפשך' כי מאמינים לאחת מן הכתות.

תירוץ זה היה מסתבר אם לשון הגמרא הייתה אחרת, אלא שבגמרא כתוב במפורש, 'יש בכלל מאתיים מנה' ולא 'ממה נפשך'! מהותה של טענת יבמ"מ היא שיש משהו מדבריהם של אלו בדבריהם של אלו ולא שמאמינים רק לאחד מהם. והראיה לכך היא שבית הלל סוברים שאומרים יבמ"מ גם בעד ועד¹⁶!

בנוסף לכך, מצינו בהרבה מקומות שההלכה דוחה את דברי שתי כתות עדים המכחישות זו את זו, ומתייחסת אל שתיהן כאל בטלות¹⁷. נשאלת אם כן השאלה, כיצד אפשר להגיד 'ממה נפשך' אם שתי העדויות נחשבות בעינינו כלא היו?

לכן אנו רוצים להציע כי בסוגייתנו מתפרטת העדות לשני שלבים:

א. העדות על השחרור.

ב. העדות על חיוב התשלומין.

בשלב הראשון, העדים אינם מכחישים אחד את השני, כיוון שהם מסכימים על עצם שחרורו של העבד. דבר זה מקביל להלכה המופיעה בשולחן ערוך, שלפיה הכחשה בדבר בגוף העדות שאינו משפיע על הדין עצמו, לא פוסלת את העדות:

"וכן אם אמר האחד: חבית של יין הלוהו, והשני אומר: של שמן היתה, עדותן בטלה, שהרי הכחישו בדרישה. אבל אם אמר האחד: מנה שחור, שהמעות הושחרו מחמת יושנן, והשני אומר: מנה לבן היה, וזה תובעו שניהם... עדותן קיימת"¹⁸

¹⁵ נתיבות על חושן משפט הלכות עדות סימן ל סעיף ב.

¹⁶ חוץ מבמקרה של שני מינים, כמו שמבואר בגמרא שם.

¹⁷ רמב"ם פ"ח מהל' עדות, ה"ג.

¹⁸ שולחן ערוך חושן משפט הלכות עדות סימן ל סעיף ב.

המחלוקת בעניין שן ועין אינה עקרונית לשחרור עצמו שהרי היא מקבילה למנה שחור ומנה לבן אבל מחלוקת שן ועין לעניין תשלומין דומה ליין ושמן (ויש הבדל בדין).

יוצא מכך, שהעדים אכן מסכימים על חלק מהעדויות ועל כן יש בכלל מאתיים מנה! ומכיון שכך, אפשר לומר את טענת 'ממה נפשך!' במקרה של שתי כתות העדים המכחשות זו את זו לגמרי, בית דין אכן ידחה את שתיהן ולא יתערב. אך ברגע שישנה הסכמה בין העדים על דבר כלשהו, דבר זה מהווה עילה להתערבותו של ביה"ד, ובמקרה כזה יפסוק ביה"ד באמצעות טענת ממה נפשך, שהרי מציאותית ברור שאחת הכתות דוברת אמת.

עכשיו גם מובן מדוע הגמרא אומרת שהעדים האמצעיים לא מוכחשים! 'הכחשה' תוגדר כמצב שבו ביה"ד דוחה את עדות שתי הכתות, במצד כזה, באמת שתי הכיתות 'מכחישות זו את זו'. אולם, כאשר יש בסיס של הסכמה בין הכתות (יבמ"מ), וביה"ד נוקט בכלל של 'ממה נפשך', אנחנו מתערבים בדין, ופוסקים על פי אחת מהן. על כן הכת המצמצמת¹⁹ באמת אינה מוכחשת מכיון שהיא אינה נדחית!

על פי פירוש זה יתפרשו דברי הגמרא כך:

רישא מי קא מתכחשי מציעאי? כיוון דאי לא מתזמי, סהדותא כוותיהו קא קיימא, דדינא כוותיהו פסקינן – אנו פוסקים את הדין לפי הכת השנייה, **כי דיש בכלל מאתיים מנה**, (אחרת ביה"ד לא פוסק אלא מבטל את דברי שתי הכתות) **הלכך קמאי הוא דקא מתכחשי, מציעאי לא מתכחשי מידי –** הכת שפסקנו על פיה אכן אינה מוכחשת!

על פי כיוון זה אנו רואים שבסופו של דבר הכרעת ביה"ד קשורה ישירות לפרטי עדותן של העדים על המעשה. כיוון ששתי הכתות העידו שהיה כאן מעשה שחרור, והם הסכימו על מציאות השחרור של העבד, ניתן לומר כאן יבמ"מ. הכלל יבמ"מ אינו כלל מתמטי גרידא, אלא הוא ניתן להיאמר בזכות הסכמת העדים על מציאות אחידה.

---

¹⁹ שעל פיה אנו פוסקים את הדין לפי הכלל של 'המוציא מחברו עליו הראיה'.